

В търсене на бърз икономически растеж след "Голямата рецесия"

от Славчо Маринов, финансов анализатор в Bloomberg TV Bulgaria

Голямата рецесия беше най-тежкото икономическо бедствие, сполетяло света от времената на Великата депресия (1929-1933). Официално тя траеше от декември 2007 до юни, според Investopedia. В резултат от нея в САЩ са загубени 7.5 млн работни места, а нетното състояние на американските домакинства се стопява с \$16 трлн. поради спада във фондовия пазар. Въпреки относително краткото ѝ продължение последствията от нея се усещат на много места по света, които все още не са достигнали основните макропоказатели от преди кризата. Една от тези страни е и България, която все още не е достигнала заетостта от преди 2008 (Анатомия на кризата; ИПИ), въпреки че БВП вече е по-висок. Всъщност дори и по много от местата, които са надминали нивото от преди кризата възстановяването остава крехко, като дори леки промени в структурната конюнктура се оказва в състояние да повали икономиката (повишаването на ДДС в Япония през 2014). Това есе има за цел да анализира причините за този спад, защото без яснота какво причинява съкращението на БВП няма как да си обясним кое причинява неговия растеж.

Преди да започна, е важно да се направи едно важно уточнение. БВП измерва настоящата стойност на всички стоки и услуги в една икономика, **разменени в следствие на парична транзакция**. Ако човек си закупи хранителни продукти и сам си сготви вечеря, вместо да отиде на ресторант то актът на готвене на храната няма да се отрази в калкулацията на БВП в първия случай, но във втория – да. А ако човекът сам си е произвел продуктите в градината, то това е още по-зле за статистиците. Зад този избор може да стоят най-различни фактори, като желание да се спестят парите, с които могат да се закупят едни продукти днес, и да се похарчат за други продукти в бъдеще, които може да бъдат по-качествени и евтини от днешните. В своята книга „Демокрацията – богът, който се провали“ икономистът Ханс - Херман Хоппе нарича това времето предпочитание. Хората, които не спестяват голяма част заплата си, а я харчат на момента, ценят настоящето повече от бъдещето, т.е. те имат по-високо времево предпочитание. В този ред на мисли на статистика и политиците, които търсят преизбирането си им е угодно чрез своите съвети и политики да увеличават времето предпочитание сред населението на страната си, за да може изкуствено да се повишава БВП, и от тук – илюзията за просперитет. Но както знаем като първи закон на икономиката – ресурсите са ограничени и когато похарчим повече днес, то със сигурност ще похарчим по-малко в бъдещето. Именно тази концепция ще бъде крайъгълният камък на това есе – на база колко дълъг ни е времевият хоризонт кои политики трябва да се въведат, за да може да се забележи подобрене на мерилото БВП в сегашната световна икономическа конюнктура. Ще бъдат дадени препоръки както към националните правителства, така и към международните организации в това какви направления трябва да преследват. Това разграничение е важно, защото някои политики биха се отразили негативно на растежа, ако се

прилагат от всички, но ако бъде намерен начин да се въведат в отделна държава това би спомогнало нейния икономически ръст на фона на останалите страни.

Цялостно погледнато, всяка една реформа в посока либерализация на икономиката на национално и международно ниво т.е. икономическите и инвестиционни решения да бъдат все повече вземани от зарабатващите своя доход чрез доброволна размяна индивиди, вместо от зарабатващото своя доход чрез недоброволни данъци правителство ще доведе до по-висок и по-устойчив дългосрочен растеж. Една доброволна размяна няма как да се състои освен ако и двете страни не са убедени, че печелят от нея. Противно на видимото явление, че за пари се разменят съответно струващите стоки, търговията всъщност не е дейност с краен продукт 0 (англ. *zerosumgame*). В конкретния случай търговията е специализация (на стоки, които страната с парите не може да произведе) в замяна на ликвидност (възможност другата страна да закупи каквото си пожелае). Поради тази причина, освен ако някоя от страните не е направила грешка в изчисленията си, нито една от тях не може да бъде по-зле отколкото преди транзакцията. Докато напротив, ако приравним правителството на фирма, на която ѝ се заплаща, срещу което тя предоставя услуга, то плащането (данъците) не са доброволни. И от тук няма как да сме сигурни дали транзакцията ще бъде взаимноизгодна или не. Но не е само това – поради гарантираният характер на приходите на правителството, неговата ответственост към данъкоплатците е по-малка от тази на бизнеса към своите клиенти. Поради това една услуга или стока, чието финансиране става по доброволен път винаги ще бъде по-качествена от такава, за която се заплаща по насилствен път. Точно това и отбелязва икономистът Фридрих фон Хайек в книгата си „*The use of knowledge in society*“ – чрез механизма на свободните цени потребителите сигнализират кое е най-спешно нужно, а производителите – кое е най-малко оскъдно, стимулирайки се един друг към по-ефективно използване на ограничените ресурси. Ако обаче дадена стока започне да се произвежда с централно планиране на плановете ще стане невъзможно да следят във всеки даден момент какво е търсенето за нея. В свободния пазар тази роля се изпълнява от независимите икономически агенти, които „наддават“ за дадена стока или услуга според това колко полезна ще им бъде тя, спрямо други стоки и услуги. Това, в комбинация с, цялостно погледнато, по-високото предпочитание за бъдещето отколкото за настоящето и от тук – склонността на хората да пестят и инвестират, води до по-висок дългосрочен икономически ръст в по-свободните икономически страни, отколкото в по-несвободните. Кое ни навежда към мисълта коя е най-ценната стока в икономиката?

Това са именно парите, защото те са най-ликвидни. Може би най-важната реформа за постигане на дългосрочен, устойчив икономически ръст е да се премахне правителственият монопол върху средството за размяна. Това е наложително, защото докато той е налице властта постоянно може да изненадва икономическите агенти с непланирани инфлирания (инфлация в класическия смисъл означава увеличаване на количеството пари в икономиката) на паричното обръщение, което е в ущърб на спестителите и в полза на длъжниците, тъй като пренасочва покупателна способност от първите към вторите. Повечето централни банки в днешни дни постигат същият ефект благодарение на манипулирането на лихвения процент. Това обърква икономическата калкулация, за която Лудвиг фон Мизес говори в „Социализмът“, подлъгвайки икономическите агенти да

теглят заеми, за да финансират проекти с по-ниска възвращаемост, които при нормални лихвени нива биха били нерентабилни. От друга страна, спестителите няма да знаят колко точно трябва спестяват, за да финансират тези допълнителни инвестиции – те ще започнат да спестяват по-малко. Всичко това води до момент, когато се оказва, че няма достатъчно реални ресурси, които да отидат в инвестициите, а тези, които са направени до този момент са се оказали непотребни и дори излишни. Тоест, наблюдава се една свръхконсумация на ресурс, от която всички обедняваме. Това е рецесията. Следователно проблемът не е „bust“-ът, а бумът, който е довел до всички тези неадекватни инвестиционни стратегии. Процесът е идентичен, с алкохолик, който е наследил хотел и вместо да работи в него и да изкарва пари той го продава, за да си купи алкохол и да не работи. Това, въпреки че счетоводно погледнато не е загуба за цялостната икономика, тъй като едни пари просто сменят джобовете и светът не обеднява откъм зелени хартийки, но икономически погледнато светът произвежда по-малко блага, тъй като потреблението се е разраснало за сметка на производството. Резултатът е понижение в стандарта на живот.

От тук насетне въпросът е с какво да заменим правителствената фиатна система? Пазарът, с течение на годините, е намерил решение и то се нарича злато. Заради качествата си на преносител на стойността в бъдещето то е било предпочитано пред други метали и стоки, от които не може да се прогнозира колко още ще бъде произвеждано. Всъщност хартиените пари са били измислени като разписки за определено количество злато, държано в банка. С течение на времето обаче поради удобството за съхранение те са станали на практика основна разменна единица. Но човек винаги е могъл да си ги обърне в злато от банката. След разпада на системата Бретън Уудс, обаче връзката между валута и злато е била прекъсната и от този момент започват всички правителствени дефицити и трупане на държавни дългове – освободени от златните окови централните банки са могли да си обезценяват валутите, и от тук – спестяванията на хората. Това е бил скрит и, поради това - по-ефективен начин за финансиране на правителствата, отколкото грубото ясно за всички повишение на данъците, които на всичкото отгоре могат да се укриват. Но дори и връщането към Златния стандарт няма да бъде решението на свободния пазар, защото това пак е правителствен монопол, невидимите ефекти („Видимо и невидимо“; Фредерик Бастиа) на които са потискането на иновациите в този сектор. Иновации, които биха довели до по-голямо удобство за държателите, например. Но напоследък се развиват технологии като биткойн, които също се явяват като сигурни съхранители на стойността.

Друг важен набор от политики, които една държава трябва да въведе са промените в съдебната система и институционалната среда, които да гарантира сигурност на инвестициите, така че да бъдат привлечени капитал от чужбина – както материален, така и човешки, а също и за да се предотврати миграцията му от самата страна към места с по-сигурни среди. Неща като даване на възможност по-леки спорове да не отиват до съд, за да не бъдат задръстени съдилищата и да не се проточват делата до безкрай би била добра реформа.

На повечето страни по света им е нужна много сериозна данъчна реформа. Както Адам Смит е писал в „Богатството на народите“ събирането на един данък не може да бъде по-скъпо отколкото пари в хазната ще донесе той. Прекалено сложната прогресивна данъчна система по света ангажира армия от счетоводители и данъчни, за да помагат при извършването на тази толкова

рутинна операция. Роналд Рейгън сам е казал в интервю преди изборите през 1981, че „Америка е единствената страна в света, където е по-скъпо да разбереш колко е подходящият ти данък, отколкото да го заработиш“.

Най-добрият вариант би бил нисък плосък данък, комбиниран с електронизация на администрацията, така че събираемостта му да бъде евтина и висока. Към този момент обаче само около една четвърт от страните по света го имат, основно в Източна Европа и бившия СССР, и то главно поради егалиристките движения във всяка страна по света. Освен това е важно да се посочи защо данъците трябва да бъдат ниски и то чисто технически, не само заради отказването от продуктивен труд. Дори и да приемем, че един трудолюбив народ бива обложен то ако той трябва всяка година да плаща по-голяма част от дохода си като данък на непродуктивната държава то с течение на времето той ще е успял да спести по-малко пари, които да бъдат реинвестирани в разрастване на производството. Следващата графика показва точно това – а именно как дисциплинирано нискоданъчният през годините Сингапур (в бяло) успява да задмине по БВП на глава от населението известните с редица свои конфискаторни данъци САЩ (в жълто) и Великобритания (в зелено). Графиката е изготвена с помощта на Bloomberg Terminal.

И така може да се окаже, че дори и народи с по-ниска работна култура могат да бъдат по-богати от нации с по-висока. Пример за това е Нова Зеландия, която въпреки, че има по-малък БВП на глава от населението от Германия, гражданинът на Бундесреспубликата разполага с по-малко пари след като си плати данъците от новозеландеца, именно поради **значително по-ниските налози** в островната държава.

След Голямата рецесия остават налице огромните дългове, акумулирани от правителствата за спасяване на икономиките си. Категорично не трябва да се води политика на бюджетни излишъци, за да се изплатят своевременно, защото, както Дъг Бандоу пише в статията си „Cut Taxes, Not the Debt“ за Фондацията за Икономическо Образование, най-добрият начин да се смали едно данъчно бреме е да се уголеми икономиката. По този начин съотношението дълг/БВП ще спадне, но и населението ще бъде по-богато. Той предлага винаги когато се регистрират бюджетни излишъци да бъдат връщани на населението и за другата година да намали данъците, за да може повече пари да остават в индивидите, които да ги инвестират, спечелвайки почти по всяка вероятно доходност, по-висока от тази на правителствения дълг.

Все пак авторът на това есе си дава сметка, че доста от тези предложения са твърде радикални, особено в демократическа конюнктура и трудно биха били приети от политици, които толкова лесно се плашат от размирици, организирани от хора, които сегашното паразитно статукво ги устройва. Затова в следващите няколко параграфа ще предложи и някои политики, които биха могли да са с една идея по-приемливи. Най-важната касае образованието. По принцип самото присъствие на държавата в този сектор води до неефективности. В случая те могат да се изразят в понижаващи се оценки на тестовете ПИЗА, както и завършването на демотивирани функционално неграмотни ученици. Така се получава, защото държавата де-факто чрез зрелостните изпити принуждава учениците да изучават предмети, които те не искат, защото са им безполезни, като същевременно елиминира широкия частен пазар за образование, изисквайки от частните образователни учреждения максимално припокриване с държавната програма. Ясно е, че при наличието на безплатна алтернатива единствените клиенти на частните гимназии, например, ще са хората, за които тези минимални разлики в програмите и подхода биха били от достатъчно голямо значение, че да дават пари за тях. Като се прибавят фиксираните разходи за учителски заплати, сгради и софтуер, които трябва да бъдат покрити от малко на брой ученици и родителите им става ясно, че няма как индивидуалната цена да не бъде висока. Поради това хората остават с грешното впечатление, че частното образование е само за богатите и ако го нямаше държавното училище само богатите щяха да бъдат грамотни, а бедните – неуки. Всъщност, в Африка се наблюдава процъфтяващ бизнес с частни училища за бедните, които са предпочитани от родителите поради качественото образование, докато учителите в държавните учреждения не полагали достатъчно грижи и не ги е интересувало дали предоставят качествена услуга. При все, че техните заплати са по-високи от тези на частните учители. За долар-два на седмица родителите избират ефективната частна алтернатива.

Също една смислена, сравнително не толкова дръзка, колкото пълното оттегляне от образованието, реформа е финансирането само на инженерните специалности. От всички професии единствено инженерите могат да си увеличават доходите в среда с стагниращи заплати.

Те са хората, които повишават производителността в едно общество . Това може да способства специализирането на страната на международната икономическа сцена като иновативен хъб, който просто ще си внася стоките и услугите с по-ниска добавена стойност. Все пак си струва да се отбележи, че тази политика не трябва да бъде преследвана на глобално ниво, тъй като това ще доведе до изкуствен световен излишък от инженери и недостиг на други професии. Една страна сама може да специализира. Светът – не.

Друга една реформа, особено подходяща за малките страни е инвестицията в пътна инфраструктура. Ако земята бъде приватизирана то нейната реална стойност ще бъде отразена в цената за нейното използване от несобственици. Тоест собственикът на земята, намираща се на най-краткия път между два големи града ще заработва луди пари, таксувайки трафика по нея. Това контрастира сериозно на днешната ситуация, където правителствата далеч не таксуват шофьорите достатъчно за пътищата, които използват, както Джо Кортрайт пише в статията си *The True Costs of Driving* за *TheAtlantic*. Това не е непременно лошо нещо, тъй като тези високи цени ще стимулират разработването на технологии за транспорт, които изключват използването на земя. Високите цени на земята ще ускорят измислянето на летящите коли. Но това е невидимият ефект. В момента, отчуждавайки земи от собствениците им, правителството не подпомага транспорта, а определен вид транспорт и ниската цена на земята (де-факто нула) действа като сигнал за иноваторите, че няма смисъл да инвестират в разработката на летящи коли.

Все пак си струва да се отбележи, че в условия на открит световен пазар, подобно на инженерните субсидии, ако всяка страна продължи с инфраструктурните си субсидии няма да видим летящите автомобили скоро. Но субсидиите на една малка страна няма да възпрепятстват целите развития в тази насока по света, просто защото нейната тежест е много малка и самата тя е малко вероятно да влезе сериозно в нечий бизнес план.

Въпреки редките изключения, в които определена правителствена намеса може да се окаже полезна, и то само за малките страни, но не и за света, не бива да забравяме, че Голямата рецесия беше предизвикана от безразсъдството и арогантността на властимащите, които обичат да се мислят за богове и да направляват човешките животи като пионки през призмата на централните банки – „Божествената игра“, както Роланд Баадер я нарича в „*Geld, Gold und Gottspieler*“. Не бива и да забравяме, че периодът на най-бърза икономическа експанзия на Западния свят е бил през втората половина на XIX век до Първата световна война, когато правителствените бюджети са били малки, регулациите – почти несъществуващи, а международната търговия – свободна. Връщането към тези времена е възможно ако бъде спечелена битката на идеите, чиито плодове ще можем да оставим като подарък на нашите деца.

Библиография:

- Investopedia
- Ханс – Херман Хоппе; „Демокрацията – богът, който се провали“
- Friedrich Hayek; „The use of knowledge in society“
- Анатомия на кризата; Институт за пазарна икономика
- „Социализмът“, Лудвиг фон Мизес
- „Видимо и невидимо“; Фредерик Бастиа
- „Богатството на нациите“; Адам Смит
- Can private schools teach the world?; BBC; <http://www.bbc.com/news/business-20641059>
- “The True Costs of Driving”; Joe Cortright <http://www.theatlantic.com/business/archive/2015/10/driving-true-costs/412237/>
- Geld, Gold und Gottspieler, *Am Vorabend der naechsten Weltwirtschaftskrise* ; Roland Baader; Resch Verlag